

Een kerk voor wilden

Een verkenning van burgerlijke ongehoorzaamheid als profetische praktijk bij Remonstranten

Proponentsessay dr. Remco van Mulligen
28 september 2026

Eerste lezer: dr. Elza Kuijk
Tweede lezer: dr. Albert Verdam

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Christelijke burgerlijke ongehoorzaamheid	4
Onbetamelijke theologie.....	6
Maatschappelijk spreken bij de Remonstranten.....	8
Vrijzinnigen en profetisch getuigenis	10
Kerkasiel: christenen in verzet	11
Gods zegen over polyamorie	13
Een kerk voor wilden.....	15
Dankwoord.....	17
Literatuur	18
Noten	19

Inleiding

Het Justitieel Complex Schiphol is misschien wel de meest troosteloze plek in ons land. Deze gevangenis staat op een gure, lege plek, met hoge witte muren, rechte wegen eromheen. Het lijkt er altijd te waaien, en niet op een fijne manier. Binnen die muren zitten veelal ongedocumenteerde migranten, die met uitzicht op de opstijgende vliegtuigen wachten op hun uitzetting. Op Aswoensdag, 18 februari, organiseerde de christen-anarchistische gemeenschap van het Jeannette Noëlhuis hier een wake. Met honderd anderen stond ik buiten de muren op een parkeerplaats in de vrieskou. We brachten bij elkaar een askruisje aan en baden samen, dat de muren van deze gevangenis tot stof mochten vergaan. Deze leefgemeenschap vangt veel ongedocumenteerde mensen op. Eén van hen, Fouad, was in Amsterdam bij een fietslichtcontrole staande gehouden, kon geen verblijfspapieren laten zien en is toen naar deze gevangenis gebracht. Deze wake was er mede om hem te steunen.

Na het bidden en het askruisje liepen we een rondje om de gevangenis. Daar, achter muren en prikkeldraad en potdichte ramen, stonden tientallen gevangenen te springen en te zwaaien. Ook Fouad. Met stoepkrijt tekenden we hartjes op het asfalt. En toen besloten twee of drie initiatiefnemers van de wake, om naar de gevangensmuur te lopen en ook daar met roze krijt een groot hart te tekenen. De politie had vooraf verteld dat dit strafbaar is.

Dit is waar burgerlijke ongehoorzaamheid begint.

Door allerlei omstandigheden ben ik steeds meer in kringen van christelijk protest terecht gekomen. Noem het mijn 'radicalisering'. Tot 2023 was ik journalist en in dat beroep is actievoeren geen optie. Maar toen ik twintig jaar geleden hoorde over de Amerikaanse activiste Dorothy Day (1897-1980) en de door haar mede-opgerichte Catholic Workerbeweging (waar het Noëlhuis een Nederlandse afdeling van is), was ik direct geboeid. Day kwam net als ik uit een niet-christelijk gezin, was net als ik journalist, en combineerde een diep beleefde christelijke spiritualiteit met concrete daden: *houses of hospitality* waar daklozen werden opgevangen en acties tegen oorlog – in haar tijd vooral de Vietnamoorlog. Day heeft me geholpen als kritische, zoekende en twijfelende gelovige mijn eigen plek te vinden in de christelijke gemeenschap. Via die weg leerde ik het Noëlhuis kennen. En daarna ontmoette ik allerlei maatschappelijk bevlogen en vaak jonge christenen, die in de marges van kerkelijk Nederland opereren.¹

Dankzij hen kwam ik de Remonstranten en Doopsgezinden op het spoor, de twee kerken waar ik inmiddels voorganger mag zijn. Net als voor de meeste gevestigde kerken, zal voor de meeste Remonstranten burgerlijke ongehoorzaamheid een ver-van-hun-bedshow zijn. Iets waarover je af en toe leest in de media. Dat daar ook een christelijke variant van is, zal bij sommigen wellicht bekend zijn. Christian Climate Action doet mee aan de blokkades van de A12 – en remonstrant Rachel Adriaanse schreef in 2025 in *AdRem* over haar deelname aan die blokkades.² Christelijk Collectief – door mij mede-opgericht – zet zich met acties in voor Palestijnen. En dan is er dus het Noëlhuis.

Hier kom ik op de belangrijkste spanning in dit essay. Want juist de Remonstranten hebben een traditie van bezinning, gematigdheid, intellect en een gouvernementele houding. Dat wortelt zelfs in haar ontstaansgeschiedenis, toen de eerste remonstranten zich tot de overheid wendden om hun kerkelijk en theologisch conflict op te lossen. Burgerlijke ongehoorzaamheid kleurt echter bewust buiten de lijntjes. Het is te definiëren als

maatschappelijke actie waarbij bewust, vanuit principiële overtuiging, de wet wordt overtreden – of, als je het iets breder uitlegt, waarbij de wet oneigenlijk wordt toegepast. De bedoeling is om zo een (profetisch) statement te maken tegen wat men ervaart als groot onrecht. Velen vinden burgerlijke ongehoorzaamheid onfatsoenlijk. Hoe zit dit bij die, althans in imago, zo door en door fatsoenlijke Remonstranten? De vraag stellen, is haar beantwoorden, zou je kunnen denken. Maar misschien ligt dat toch anders. Want kennen ook Remonstranten niet een moment waarop ze zeggen: hier houdt onze gehoorzaamheid aan de maatschappelijke orde op?

De centrale vraag in dit essay is dan ook: welke ruimte is er bij de Remonstranten voor een profetische, ‘onbetamelijke’ praktijk die bestaande maatschappelijke en kerkelijke normen ter discussie stelt, en wanneer kan zo’n praktijk uitlopen op burgerlijke ongehoorzaamheid? De genoemde begrippen vallen niet zonder meer samen: een kerk kan een maatschappelijke norm openbreken zonder de wet te overtreden. Burgerlijke ongehoorzaamheid is uiteraard geen doel op zichzelf. Het is een, volgens sommigen acceptabel, middel om die norm open te breken, om de confrontatie aan te gaan met een bestaande machtsorde; alleen in te zetten als het niet anders kan, om via die weg vervolgens een getuigenis te kunnen geven.

In dit essay wil ik eerst dieper ingaan op de achtergronden van christelijke burgerlijke ongehoorzaamheid. Daarna ga ik in op ‘onbetamelijke’ theologie, aan de hand van het baanbrekende werk *Indecent theology* van de Argentijnse theologe Marcella Althaus-Reid. Vervolgens zal ik kijken hoe de remonstrantse traditie zich verhoudt tot deze christelijke spiritualiteit en praxis. In dit essay spelen twee concrete voorbeelden een belangrijke rol. Beide bevinden zich ergens in het grijze gebied tussen ‘gewone’ maatschappelijke actie en burgerlijke ongehoorzaamheid. Het eerste is het kerkasiel in Kampen, waarover vorig jaar een discussie ontstond in *AdRem*. En ik zal eindigen met een verkenning van een andere discussie, die zich zeker nu meer aandient, namelijk die over het accepteren en zelfs zegenen van polyamoreuze relaties.

Burgerlijke ongehoorzaamheid zal altijd iets zijn van een kleine groep en dat is ook geen enkel probleem. Ik verwacht dat de ruimte om als individu betrokken te zijn bij burgerlijke ongehoorzaamheid, bij de Remonstranten groot is. In de praktijk zal dit vermoedelijk worden ingeperkt door de relatief sterke voorkeur voor gematigdheid, gezagsgetrouwheid en aanpassing aan de cultuur die Remonstranten kenmerkt. In dit essay verken ik de mogelijke rol die burgerlijke ongehoorzaamheid als radicalere uiting van ‘wakkerheid en verbondenheid met al wat leeft’ kan spelen.³

Christelijke burgerlijke ongehoorzaamheid

‘Ik geloof dat geweldloze burgerlijke ongehoorzaamheid, wanneer die geworteld is in het geloof, een ervaring van het heilige is. Het is zeker een gebeurtenis vol mysterie en betekenis.’⁴ Zo schrijft de Amerikaanse priester en burgerrechtenactivist John Dear over burgerlijke ongehoorzaamheid. Voor hem is dat een sacrament: een concrete handeling waarin God aanwezig is. Je doet niet zomaar iets waarmee je de wet overtreedt: dit is iets voor tijden van rampspoed, bijvoorbeeld oorlog, armoede of de huidige klimaatramp. Dear staat in dezelfde traditie als Dorothy Day en laat zich inspireren door mensen als Mahatma

Gandhi en de eveneens Amerikaanse christelijke activisten Martin Luther King en de priester Daniel Berrigan.

Volgens Dear wortelt burgerlijke ongehoorzaamheid duidelijk in de Bijbel. In het Oude Testament zie je deze vorm van verzet bij de geboorte van Mozes, bij Rizpa, Tobit en Ester en bij profeten als Jesaja en Daniël. Maar ook Jezus breekt in de evangelieverhalen herhaaldelijk met de politieke en religieuze wetten van zijn tijd. Bijvoorbeeld als hij in de synagoge leest uit Jesaja (Lukas 4), omgaat met tollenaars, geneest op de sabbat en breekt met spijswetten (Marcus 7,1-23). De 'tempelreiniging' (Marcus 11,15-16) en de wederopstanding zijn andere burgerlijk ongehoorzame passages, meent Dear.⁵ Een laatste en zeer relevant voorbeeld is het bijbelvers waarin Jezus over het betalen van belasting zegt: 'Geef wat van de keizer is aan de keizer en geef aan God wat God toebehoort' (Matteüs 22,21). Dear staat in een traditie die dit vers ziet als een oproep om geen belasting te betalen. Immers, hoort niet *alles* toe aan God? Mede met dit argument besloot de bedenker van de term burgerlijke ongehoorzaamheid, Henry David Thoreau, in 1846 geen belasting meer te betalen aan de Amerikaanse overheid, omdat die nog altijd gebruik maakte van slavernij en bovendien een oorlog met Mexico was gestart. Het is een moreel recht om niet te hoeven bijdragen aan onrecht, was zijn argument. Zoals King het kenmerkte als een morele plicht om onrechtvaardige wetten te negeren. Hij haalde daarbij Augustinus aan: 'een onrechtvaardige wet is helemaal geen wet'.⁶

Getuigenis is in de praktijk een belangrijk element van burgerlijke ongehoorzaamheid. Het is een publieke daad. Voorbeelden zijn er te over. Zo protesteerde Dorothy Day tegen reguliere luchtarmoefeningen in de VS ter voorbereiding op een atoomoorlog (mensen moesten dan de schuilkelders opzoeken) door op die momenten juist op centrale pleinen te demonstreren. Daniel Berrigan stal met zijn broer Philip in 1968 honderden oproepkaarten voor militaire dienst en stak die met napalm in brand, als verzet tegen de Vietnamoorlog. Day hielp dienstweigeraars en zei hierover: 'We moeten onze gevangenen vullen met jonge mensen die weigeren te vechten.'⁷

Het overtreden van de wet is niet een doel, maar een middel. Centraal staat het laten spreken van het geweten en het getuigenis van het geloof in een God die liefde is. Het gaat ook niet om 'nut': veel van deze acties boeken niet (of niet direct) resultaat. En de voorbereiding moet grondig zijn. Dear stelt dat burgerlijke ongehoorzaamheid alleen kan slagen met een zelfkritische houding en gebed. Actie moet volledig geweldloos zijn en niet het eigen ego of de eigen neiging zichzelf te doen gelden bevredigen. Dear raadt de ignatiaanse methode van geestelijke onderscheiding aan als manier om goed zelfonderzoek te doen. Vraag je zelf waarom je dit wilt doen, wat de gevolgen zijn als je het niet doet, of de anderen ook geweldloos zijn, of je geloof en geweten van je vragen dit te doen, of er geen woede in je leeft als motivatie, welke risico's er zijn, welke invloed je sociale omgeving op je uitoefent en of je bereid bent voor de rechter te komen en de gevangenis in te gaan.⁸ Dat laatste kan een gevolg zijn. Day, Berrigan, Dear en anderen hebben bij elkaar opgeteld vele jaren achter de tralies gezeten vanwege hun acties.

Het is goed op te merken dat er onder christelijke activisten, uitgezonderd het onomstotelijke beginsel van geweldloosheid, veel debat bestaat over wat een goede manier is om actie te voeren. De Bergrede van Jezus is als 'grondwet' te zien, met zeer radicale uitspraken, zoals: verzet je niet tegen het kwaad (burgerlijke ongehoorzaamheid ziet men dan als *getuigenis*, niet als verzet), heb je vijand lief, wees niet boos et cetera. De Bergrede is in die opvatting een theologisch en politiek document, dat de theorie en praktijk van de staat bekritiseert.⁹ En daarmee ook het christendom, dat sinds keizer Constantijn (vierde eeuw)

vergroeid is geraakt met staatsmacht. Bekende christenanarchisten zoals Leo Tolstoj en Jacques Ellul meenden dat Jezus liefde zet tegenover het geweld dat de wereld ons leert, en dat wie geweld gebruikt, daarmee ook legitimeert dat de ander geweld tegen hém gebruikt. Romeinen 13, waarin Paulus betoogt dat men de overheid moet gehoorzamen, wordt in deze christelijk-activistische traditie gezien als een ironische overdrijving en geen letterlijk te volgen gebod.¹⁰ Er was ook discussie. De anarchist en theoloog Vernard Eller zag burgerlijke ongehoorzaamheid als het ongeoorloofd 'opkrikken van het volume' van je stem, waarmee je eigenlijk niets bereikt. Andere theologen wezen Eller er echter op dat Jezus zelf doet aan burgerlijke ongehoorzaamheid, en met zijn tempelreiniging zelfs 'militante geweldloze actie' bedrijft. Een christen moet God gehoorzamen boven de staat, zo betogen Ellers critici.¹¹

Zelfkritiek is bij burgerlijke ongehoorzaamheid een onmisbaar mechanisme, om te voorkomen dat actie ontaardt in fanatisme. Velen hebben hun handelen laten inspireren door deze geest – te denken valt onder anderen aan Franciscus van Assisi. En naast de al genoemde mensen en bewegingen, zijn in kerkelijk opzicht onder andere de doopsgezinden (internationaal bekend als mennonieten) een voorbeeld van geweldloos en pacifistisch verzet, met onder anderen de theoloog John Howard Yoder als boegbeeld. In het vervolg van dit essay zal echter naar voren komen dat de Remonstranten in een andere traditie staan.

De christelijke 'variant' van burgerlijke ongehoorzaamheid kenmerkt zich dus net als andere uitingen door wetsovertreding of oneigenlijk gebruik van de wet als *middel* om een ernstige misstand aan te kaarten. Bij christenen speelt vaak mee, hun geloof dat er een wet is (eigenlijk met hoofdletter W) die hoger staat dan de toevallige wetten die een overheid heeft ingesteld. Het doel is om op te vallen, te prikkelen, en zo met een getuigenis andere mensen aan het denken te zetten. Hier hoort ook de bereidheid bij, alle (juridische en andere) consequenties van deze daad te aanvaarden. En burgerlijke ongehoorzaamheid vraagt om continue reflectie: is het werkelijk nodig tot deze vergaande wijze van actie over te gaan? Wat zijn de persoonlijke motieven om mee te doen? Het is lang niet altijd nodig om over te gaan tot burgerlijke ongehoorzaamheid. Er zijn andere manieren om profetisch te spreken of geldende normen aan de kaak te stellen. In de twee casussen in dit essay, zal dat nog aan de orde komen.

Onbetamelijke theologie

Een mens of organisatie, ook een kerk, kan vooruitstrevend zijn, maar tegelijk zeer fatsoenlijk. Hier ligt een belangrijke reden waarom burgerlijke ongehoorzaamheid veel maatschappelijke weerstand oproept. Het is *onbetamelijk*. 'Zoiets dóe je gewoon niet.' Pionier van de onbetamelijke theologie is Marcella Althaus-Reid, die haar boek *Indecent theology* opent met de markante vraag: 'Should a woman keep her pants on in the streets or not?'¹² Het boek richt zich vooral op seksualiteit, maar 'onbetamelijkheid' gaat veel verder dan alleen dat domein. Althaus-Reid ziet zich als bevrijdingstheoloog en als feministe en queer theoloog. Maar ze staat daar ook kritisch tegenover – vooral de bevrijdingstheologie is in haar ogen veel te 'netjes' geworden, kleurt binnen de lijntjes, is heteronormatief en koloniaal in haar denken.¹³

'Betamelijke' theologie wil coherent zijn, Althaus-Reid wil daarentegen juist kijken waar die coherente, nette beelden omgekeerd kunnen worden. Ze richt zich onder andere op

Maria als vrouw die van alle vrouwelijkheid is ontdaan. Een vrouw ‘zonder vagina’ en daarmee eerder een ‘ding’, niet meer een mens. Dat maakte het voor katholieken makkelijker haar als een semi-godin te vereren.¹⁴ Dat Maria in het Magnificat buitengewoon maatschappijkritische woorden spreekt (of in de mond gelegd krijgt door de auteur), verdwijnt naar de achtergrond. De woorden op de afbeelding op de cover van dit essay – een afbeelding die door steeds meer christelijke activisten op hun kleding wordt gedragen – getuigen van die meer onbetamelijke kant van Maria: ‘heersers stoot hij van hun troon’ en ‘de rijken stuurt hij weg met lege handen’ (Lucas 1,52-53).

Onbetamelijke theologie ontstaat vaak in de marges, bij de imperfecties en *mismatches*, betoogt Althaus-Reid. Ze noemt God een ‘nicht’ – ‘*Why not?*’ Jezus is in haar ogen queer – alleen al in dat woord zelf zit onbetamelijkheid ingesloten – en intersekse. In de Nederlandse geschiedenis is het ‘ezelsproces’ tegen Gerard Reve een goed voorbeeld van een rel rondom onbetamelijkheid: de schrijver stelde zich God voor als ezel waarmee hij vervolgens de liefde bedreef. Godslastering, vond de SGP. Althaus-Reids betoog is te zien als een lang pleidooi voor ‘godslastering’ als manier om God te zoeken en vinden.

Het gaat echter niet alleen over seksualiteit bij Althaus-Reid. Ze schrijft dat onbetamelijke theologie een antwoord is op de gehele politieke en economische realiteit, met focus op de rol van het christendom daarin. Christendom is vaak dienstbaar aan politiek en economie, maar kan de orde ook bedreigen. Dat dit laatste minder vaak gebeurt, komt volgens haar door foute interpretaties en gebrek aan reflectie, door patriarchie en een ‘plafond van betamelijkheid’. Machthebbers kunnen het verschil tussen ‘decent’ en ‘indecent’, tussen fatsoen en onfatsoen, gebruiken om de sociale orde te beïnvloeden. Decentralisatie is nodig, om die uitwassen te bestrijden. Men moet volgens Althaus-Reid niet langer accepteren dat het respecteren van gezag en zo diplomatiek mogelijk onderhandelen (‘achter de schermen’) de weg is naar verandering. Dit is eeuwenlang gezegd tegen vrouwen die een misbruikende echtgenoot hadden, en tegen arbeiders die een misbruikende werkgever hadden. De weg naar bevrijding en verandering is volgens haar om juist *niet* aan verwachtingen te voldoen. Heel bewust, daar tegenin te gaan. Zo doorbreek je patronen. Onbetamelijke theologie maakt gebruik van de afwijking, van *deviancy*.¹⁵

Misschien waren de Remonstranten wel onverwacht onbetamelijk toen ze in 2016 de postercampagne ‘Mijn God...’ lanceerden. ‘Mijn God trouwt ook homo’s’ – hoe durf je God zo voor jezelf te claimen? Dat is *not done*. Overigens schrokken de Remonstranten weer van die kritiek. Zo was het niet bedoeld.¹⁶ Maar misschien had het wel zo bedoeld moeten zijn. De laatste jaren lijkt ‘onbetamelijkheid’ in christelijke kring enigszins in opkomst. Als theoloog des vaderlands gaf Janneke Stegeman, die zich laat inspireren door Althaus-Reid, in 2017 al een impuls aan deze theologie. Dat begon met de opkomst van Christian Climate Action en theologen als Rozemarijn van ’t Einde na 2020. In Amsterdam op een kruispunt gaan zitten en het verkeer blokkeren om aandacht voor het klimaat te vragen – ongekend als actiemethode. Vorig jaar kwam Via Radicala op, een beweging van christenen tussen twintig en vijfendertig jaar die zichzelf nadrukkelijk radicaal en activistisch noemt. Hierin verbinden ze thema’s als klimaat, Palestina en lhbt. Een van hun basisregels luidt ‘we zijn oké met ongemak’.¹⁷ Recent interviewde predikant-in-opleiding Noud Fortuin mij om me te ondervragen over Christelijk Collectief als ‘onbetamelijke’ beweging. Wij haalden het nieuws onder andere met een herdenking van omgekomen kinderen in Gaza, die we hielden in het partijkantoor van de ChristenUnie, en met twee acties voor de deur van Christenen voor Israël. Waar de ‘betamelijke’ uitingen van kerk in Nederland flink in verval zijn, bloeien op die ruïnes dus interessante nieuwe initiatieven op.

Zijn alle deelnemers aan deze groepen ook ‘activist’? Dat is zeker niet het geval, ook al zullen velen het geen probleem vinden zo genoemd te worden. In mijn eigen ervaringen met christelijke activisten, vallen me enkele eigenschappen op: een sterk rechtvaardigheidsgevoel, empathie, gerichtheid op handelen, openheid voor ideeën en culturen, een kritische houding tegenover gezag, bereidheid te confronteren en een vaak sterk met het geloof verbonden hoop op een betere toekomst (zonder direct optimistisch te zijn). Een overtuiging dat je geloof blijkt uit je daden en de behoefte een profetische stem tegenover het heersende gezag te laten horen. Activisten zijn er uiteraard in allerlei soorten en maten en er is geen vastomlijnde definitie. Ik zelf zou wetenschappers als Janneke Stegeman en Mariecke van den Berg en journalisten als Rinke Verkerk en Tim Hofman zonder meer activistisch noemen, ook als ze niet meedoen aan gewaagde acties of demonstraties. Hun activisme maakt dat ze uitblinken in hun vak.

Wie tegen de stroom ingaat, stuit dikwijls op muren. Diegene doet dingen ‘die niet horen’, die afwijken van wat velen verstaan onder gewenst gedrag en gewenste omgangsvormen. Het is lastig tot een gemeenschap te behoren als die gemeenschap, en dat kan een kerk zijn, dingen die belangrijk zijn voor jou, niet accepteert. Activistische christenen zijn daardoor, voor zover ik kan observeren, relatief vaak een buitenbeentje, vechtend tegen weerstanden. Of ze komen, zoals ik zelf, helemaal van buiten de christelijke wereld. Dat kan helpen om de normen en eigenaardigheden van een gemeenschap sneller te zien. En eigen ervaring met uitsluiting of marginaliteit helpt om dergelijke mechanismen ook elders te herkennen. Activistische christenen putten dan weer hoop uit het gegeven dat Jezus zeer actief de buitenstaanders opzocht. Zij hadden bij hem topprioriteit.

Samenvattend heeft onbetamelijke theologie volgens mij vier dimensies. Ten eerste legt ze zich niet neer bij hoe het hoort – bewust worden normen overschreden. Daarop volgt als tweede, de vraag of de normen die breed aanvaard zijn, er niet vooral zijn om mensen en groepen met macht te dienen. Althaus-Reid focust in haar theologie niet op de belangen van groepen met macht, maar op die van heel concrete, gemarginaliseerde mensen. En tot slot staat niet alleen de staat of de samenleving ter discussie, maar ook de kerk. In hoeverre versterkt de kerk machtsongelijkheid? In (anarchistisch-)christelijke burgerlijke ongehoorzaamheid komen al deze dimensies duidelijk terug. Daarbij is het lichamelijke vaak prominent, door de wijze van actievoeren: activisten komen niet alleen op voor wie kwetsbaar is, maar maken zichzelf ook buitengewoon kwetsbaar. Niet zelden stellen ze zichzelf bloot aan (politie)geweld. In het vervolg gebruik ik deze vier aspecten als toetssteen om de kansen voor onbetamelijke theologie in Remonstrantse context te beoordelen.

Maatschappelijk spreken bij de Remonstranten

De Remonstranten zijn geboren in een machtsstrijd die zowel politiek als theologisch was. En vanaf het begin hebben ze een voorkeur voor vrijheid van geloof en geweten – en dus ook voor ruimte om buiten de lijntjes te kleuren. Maar tegelijk hebben ze op die momenten die ertoe deden vaak de gebaande wegen bewandeld. Illustratief is het ontstaan van de broederschap. Toen al was er een sterk vertrouwen op de rol van de overheid als bepalend orgaan, ook als het om kerkelijke disputen ging.¹⁸ Aan Remonstrantse zijde kwam Johannes Wtenbogaert op als voorman. Hij plaatste de kerk in hiërarchisch opzicht *onder* de overheid,

ook al moest die kerk volgens hem wel haar profetische geluid blijven laten horen. Zo zijn Remonstranten het tot in onze huidige tijd vaak blijven zien.¹⁹ Toch trok juist Wtenbogaert, die om bemoeienis van de overheid had gevraagd, bij de door de Staten georganiseerde synode van Dordrecht in 1618-1619 aan het kortste eind.²⁰

Bijna twee eeuwen later, in de tijd van de Franse Revolutie, kozen de Remonstranten opnieuw een eigen pad door de Patriottenbeweging te steunen, die zich afzette tegen de Oranjes. Overigens waren veel Remonstranten vanaf de negentiende eeuw juist Oranjegezind.²¹ De Remonstranten waren in die tijd een kerk van 'deftige vaderlanders'. Maar ook maatschappelijk weinig uitgesproken.²²

Dat veranderde in de twintigste eeuw. Een belangrijke rol speelde Gerrit Jan Heering, hoogleraar van het seminarium en pacifist, bekend van zijn hoofdwerk *De zondeval van het christendom*.²³ In geloof was Heering enigszins behoudend, met een nadruk op de zonde, bij zowel de individuele mens als in maatschappelijke structuren. Hij stelde het kruis centraal als teken van Gods liefde.²⁴ Deze tijd was voor de Remonstranten een keerpunt, omdat de kerk zich nadrukkelijker ging uitspreken over maatschappelijke kwesties. Naast Heering was ook de predikant Piet Eldering een aanjager. Hij preekte bevlogen, zo bevlogen zelfs, dat in zijn gemeente in Rotterdam de meeste mensen wegbleven als hij voorging. Misschien wel typisch remonstrants: er is ruimte voor iedereen, ook voor dit 'te linkse' geluid, maar men nam ook de vrijheid om weg te blijven.²⁵ Heering hield in 1921 de rede *Het sociale element in de godsdienstprediking*. Hij pleitte hierin voor een kerk die uitgesproken was over de grote sociale kwesties van zijn tijd. Tegelijk vond hij dat een predikant geen partijpolitiek moest bedrijven vanaf de kansel. Als hij of zij die verleiding voelde, was het beter van de kansel te stappen en een gemeentevergadering te beleggen om zo op democratische wijze met ieder in gesprek te gaan. De Remonstranten hebben zich sindsdien diverse malen uitgesproken over allerlei kwesties: kernbewapening, ontwikkelingshulp, racisme. Eind jaren zeventig escaleerde dit. De kerk sprak zich tweemaal uit tegen Zuid-Afrika en sloot zich in 1980 aan bij de campagne van het IKV tegen kernwapens.²⁶ De meeste predikanten waren politiek 'links', schrijft Martijn Junte, en lieten dat ook goed merken. Daarmee vervreemdden ze een deel van de remonstranten van zich. In reactie hierop ontstond in 1979 de beweging 'Waakt en Weegt'. Na deze woelige tijd sprak de kerk zich niet meer uit.²⁷

Was dat het einde van een halve eeuw profetisch spreken van de Remonstrantse Broederschap? Natuurlijk bleven remonstranten zich mengen in het publieke debat. Alles op individuele titel – zoals Johan Goud en later ook Joost Röselaers en Claartje Kruijff, die duidelijk een stem laten horen. Pas in 2025 sprak de landelijke kerk zich weer uit, door zich aan de sluiten bij de Rode Lijnprotesten voor Gaza.

Het meest 'profetisch' waren de Remonstranten wellicht toen ze in 1986 besloten dat ook niet-heteroseksuele relaties kerkelijk ingezegend konden worden. In de vier jaar voorafgaand aan dit besluit is dit zorgvuldig voorbereid, inclusief gesprekken binnen de gemeenten. De Remonstrantse nadruk op vrijheid en verdraagzaamheid speelde een sterke rol: niemand de wet voorschrijven, terughoudend zijn met oordelen. Ook wilde de kerk meebewegen met culturele veranderingen. En het besluit sloot goed aan bij de wijze waarop men met de Bijbel wilde omgaan: niet als 'boek met regels' maar als ethische richtlijn, die zich voor levensverbintenissen vertaalt naar waarden als liefde, trouw, wederzijdsheid en gerechtigheid.²⁸ De overheid stelde het huwelijk pas in 2001 open voor mensen van het gelijke geslacht, en eist bovendien dat een huwelijk pas kerkelijk ingezegend kan worden nadat het burgerlijk is gesloten. De Remonstranten omzeilden deze kwestie door in de nieuwe Kerkorde te spreken over 'levensverbintenissen tussen twee meerderjarige

personen'.²⁹ Zo uitte de kerk kritiek op de maatschappelijke situatie waarin alleen heteroseksuele koppels konden huwen en nam zij het voortouw in het veranderen hiervan.

Juist dat homohuwelijk laat een belangrijke paradox zien: wat op het ene moment nog burgerlijk ongehoorzaam is, kan niet veel later legaal zijn – en zo wordt 'onbetamelijk' het nieuwe 'betamelijk'. Voorbeelden zijn er genoeg: geloofsvrijheid, vrouwen in het ambt, homoseksualiteit, geloofstwijfel. Wat ooit is bevochten, wordt vervolgens een verworvenheid. Toch is er een noodzaak om telkens weer op een andere manier tegenover de macht te staan, telkens te blijven 'onbetamelijken'. Betamelijk wordt vaak al snel vereenzelvigd met 'goed'. En wat tegen de norm van een bepaald moment ingaat, geldt dan als onbetamelijk en niet goed. En er worden vaak machtsmiddelen ingezet om degene die zich ongepast gedraagt, weer in het gareel te brengen. 'Onbetamelijken' is niet iets wat je doet als doel op zich. Het is altijd een middel in een streven naar vrijheid en kritiek op machtsmechanismen.

Natuurlijk loopt er in de geschiedenis geen rechte lijn van Arminius en Wittenbogaert naar Joost Röselaers en Claartje Kruijff. De Remonstrantse traditie is daarvoor altijd te pluriform geweest. Wel is er altijd een spanningsveld geweest tussen enerzijds vrijheid en eigenzinnigheid, en anderzijds tradities van redelijkheid, gematigdheid en vertrouwen op institutionele wegen.

Vrijzinnigen en profetisch getuigenis

De vrijzinnige theoloog Paul Rasor stelt dat maatschappelijke betrokkenheid sterk leeft in de vrijzinnige traditie. Zij waren relatief snel met het ter verantwoording roepen van de samenleving en de staat in kwesties van onrecht.³⁰ Hij noemt vier kenmerken van vrijzinnigheid: aanpassing aan de cultuur oftewel voeling met de tijdgeest, beweging en een vloeiend begrip van religieuze waarheid, autonomie en ethiek.³¹ Vooral dat eerste kenmerk, aanpassing aan de cultuur, kan tot een makkelijk accepteren leiden van hoe de wereld werkt. Kun je nog cultuurkritisch zijn? De neiging zich aan te passen aan de cultuur is vaak veel sterker dan de profetische tendens. Dat wordt versterkt door het feit dat vrijzinnigen vaak een beweging van de witte, welvarende middenklasse zijn. Met bijbehorende prioriteiten: zelfbewustzijn, individualisme, financiële zekerheid en persoonlijke verantwoordelijkheid. Kortom, de politieke en economische macht is innig verbonden met de vrijzinnigheid en dat maakt het lastig om met een profetisch geluid juist tegenover die macht te staan.³² Rasor haalt ook theoloog James Cone aan, die in dit verband spreekt van de 'witte stilte'. Witte (vrijzinnige) christenen en theologen doen volgens hem weinig tegen racisme, geven de voorkeur aan intellectuele debatten boven werkelijke betrokkenheid bij zwarte mensen, die vaak als 'emotioneel' worden weggezet. Daarom prijst het 'witte' Westen Martin Luther King, als uitzondering op de regel, maar wordt Malcolm X verworpen.³³

Rasor heeft zich gebogen over de vraag hoe vrijzinnigen beter op kunnen komen voor sociale gerechtigheid, profetisch kunnen spreken. Hij stelt dat de vrijzinnigheid nog te sterk getekend is door individualisme, ook al is dat niet houdbaar. De gemeenschap komt altijd eerst, dan pas het individu, en identiteit vormt zich juist in relaties, in interactie en juist dat besef van het belang van gemeenschap nodigt uit om op te komen voor sociale gerechtigheid.³⁴

Een andere eigenschap van vrijzinnig christendom die een profetische houding kan verhinderen, is de terughoudendheid om religie als argument of als motivatie te noemen. De gedachte is dan, dat in het publieke domein religieuze argumenten geen plek moeten hebben. Er is ook een zekere verlegenheid om over het eigen geloof te spreken. Rasor pleit ervoor dit wel te doen, want het is volgens hem eerlijker om je religieuze motivatie uit te spreken en het verdiept bovendien het debat. Profetisch getuigenis kan volgens hem in woorden, maar ook met demonstraties, waken en protest.³⁵

Rasor ziet kansen voor vrijzinnig profetisch spreken. De democratie staat in het Westen onder druk, imperialisme en concurrentie op het wereldtoneel nemen toe, er ontstaat een 'nieuw militarisme' met groeiende oorlogsdreiging. Rond het Amerikaanse militarisme is een 'theologie van geweld' opgetuigd, die min of meer stelt dat 'goed' geweld ingezet kan worden om 'slecht' geweld te overwinnen. En daarnaast is er een 'theologie van vrijemarktfundamentalisme' die legitimeert dat rijkdom zich opstapelt bij bedrijven en individuen.³⁶ Dit imperialisme – het militarisme, het geglobaliseerd kapitaal en de vermenging van de macht van bedrijven en de staat – is erop gericht macht te concentreren en het middenveld tevreden en rustig te houden. Hier is bij uitstek behoefte aan een vrijzinnig profetisch geluid, dat de vanzelfsprekendheden in ons maatschappelijk debat kritisch bevraagt, zich wijdt aan gerechtigheid en gegrond is in hoop. Vrijzinnigen hebben geen dogma's, maar kunnen wel nadrukkelijk hun *waarden* inbrengen.³⁷ De Remonstranten hebben die uitstekend verwoord in hun geloofsbelijdenis.

De vraag is nu, hoe ver dat profetisch spreken bij Remonstranten kan gaan. Dat ze zich bij de Rode Lijn aansloten, was een onderwerp van debat. Remonstranten hebben het imago een kerk te zijn waar bezinning en verdieping hoog worden aangeslagen. Komt er een punt waarop remonstranten collectief of in grote meerderheid zeggen: hier volstaat een debat of bezinning niet meer, hier kunnen wij simpelweg geen deel van uitmaken? Redelijkheid, vrijheid en vrijzinnigheid kunnen overal de scherpe kanten van af halen, met als risico dat men nergens meer echt voor kan staan. Hebben de Remonstranten dan vooral als rol het kritische geweten te zijn, of kunnen zij als kerk ook echt in verzet komen?

Kerkasiel: christenen in verzet

Op 21 november 2024 startte een actie in de Open Hof in Kampen om te voorkomen dat het gezin Babayants uitgezet wordt naar Oezbekistan. Op het moment van schrijven van dit essay is dat nog steeds gaande en ik zelf ben driemaal voorgedaan om deze actie gaande te houden. Het initiatief is niet nieuw (kerkasiel vond in Nederland voor het eerst in de jaren zeventig plaats) en maakt gebruik van de Nederlandse wet, die verbiedt dat de overheid een religieuze eredienst verstoort of binnenvalt. Het is oneigenlijk gebruik van deze wet: met een onafgebroken eredienst wordt uitzetting van dit gezin voorkomen, zolang zij in deze kerk verblijven.

Begin 2025 barstte de discussie over het kerkasiel los in *AdRem*. Allereerst was er steun voor een oproep van Jan de Beer aan de regering-Schoof, om af te zien van het 'strengste asielbeleid ooit'. Predikant Lense Lijzen sprak van het beeld van 'Jezus als asielzoeker', een beeld dat ons moet blijven 'aanzien en verontrusten'. Martine Wassenaar,

predikant van de Uniekerk in 's Gravenzande, tekende de oproep en ondersteunt ook de Micha-verklaring 'Evangelie en extreemrechts gaan niet samen' van eind 2024.³⁸

Het kerkasiel zelf riep meer gemengde reacties op. Steun was er van de Groninger predikant Berend Borger, 'omdat het om kinderen gaat'. Hij ziet een bijbelse rechtvaardiging voor het bieden van een schuilplaats in Exodus 21,13. 'Kerkasiel bestaat formeel niet, maar is wel effectief, want een overheid zit niet te wachten op dramatische scènes van weggevoerd wordende kinderen en hun ouders', stelt Borger.³⁹ Inmiddels lijkt het erop dat de overheid, onder het kabinet-Jetten, eerder een soort 'uitrook-taktiek' hanteert: wetend dat het kerkasiel niet eeuwig kan doorgaan, wacht men geduldig.

Predikant Tjaard Barnard verwoordt een kritisch geluid. Kerkasiel 'past niet in een democratische rechtsstaat waarin de meerderheid bepaalt wat er moet gebeuren', stelt hij. Burgerlijke ongehoorzaamheid is alleen geoorloofd 'wanneer je met absoluut kwaad wordt geconfronteerd' en 'wanneer werkelijk profetisch spreken nodig is'. Dan moet je ook bereid zijn de consequenties te aanvaarden, vindt Barnard. Dat sluit overigens goed aan bij de ethiek die achter christelijke burgerlijke ongehoorzaamheid ligt. Ook merkt hij op: 'Het is toch alsof je zeker weet dat God aan jouw zijde staat. Bij een kwestie van een beetje meer of minder (vluchtelingen) vind ik dat lastig.'⁴⁰ Dit is goed te begrijpen. De taal achter de steun aan het kerkasiel is vaak religieus en zeer absoluut geformuleerd.

Barnard bekritiseerde ook de remonstrantse steun aan de Rode Lijn. Tegelijk spreekt hij zich als predikant regelmatig publiek uit over actuele kwesties. Hij lijkt meer in de conservatieve traditie te staan, waarin remonstranten maatschappelijk engagement als een individuele kwestie zien. Barnard bekritiseerde in bredere zin het 'neomoralisme' dat volgens hem opkomt in de vrijzinnigheid: een cultuur van schuld en schaamte. Men mag niet meer vliegen en bloemen mogen ook niet meer in de kerk. Dit moralisme speelde volgens hem ook al in de kruisraketendiscussie die leidde tot de oprichting van 'Waakt en Weegt'.⁴¹ Een zekere nadruk op schuld en zonde is christelijk activisme inderdaad niet vreemd. Dit lijkt het sterkst zichtbaar aan de protestantse kant, bij theologen als Dorothee Sölle. Katholiek activisme lijkt spiritueler, hoopvoller. Dorothy Day was radicaler in haar acties dan Sölle, maar ook minder moralistisch. Voor mij is dit een reden om me beter thuis te voelen bij het katholieke anarchisme van Day.

In hoeverre Barnard representatief is voor de meerderheid van de remonstranten, is lastig te zeggen. In het volgende nummer van *AdRem* stond een tiental lezersreacties, waarvan het merendeel het oneens is met hem. Een vaak klinkend tegenargument was dat ook in een democratische rechtsstaat onrecht kan bestaan, onrechtvaardige wetten kunnen bestaan. Daar moet men zich tegen kunnen verzetten. Je zegt daarmee niet: God staat aan mijn kant. Maar je laat wel je geweten spreken: hier sta ik en ik kan niet anders.⁴²

In een betoog ben ik zelf recent verder gegaan op een van de argumenten die ook Barnard noemt: dit kerkasiel helpt zes mensen, maakt het verschil tussen 'een beetje meer of minder vluchtelingen', en is daarmee geen werkelijke oplossing. Het asielbeleid is al decennia steeds strikter, soberder en onrechtvaardiger aan het worden. We hobbelen van kerkasiel naar kerkasiel naar kinderpardon, maar het onderliggende probleem blijft bestaan. In lijn met Barnard zegt ook ik: het is aan de politiek om dit werkelijk op te lossen. Maar zolang dat niet zo is, is burgerlijke ongehoorzaamheid geboden, want er staan hier daadwerkelijk mensenlevens op het spel. Er zijn al mensen die een groot persoonlijk offer brengen door een uitgewezen asielzoeker thuis op te vangen en zo diegene te beschermen tegen groot en misschien zelfs dodelijk onheil.⁴³ Er zijn genoeg vrijzinnigen, ook ouderen, die dan niet meer zo makkelijk op de A12 gaan zitten, maar die wellicht wel openstaan voor een (tijdelijke)

huisgenoot. Past het niet in de vrijzinnige traditie om als kerk dit soort schuilplekken meer gestructureerd te organiseren?

Een dergelijk kerkelijk georganiseerd onderduiknetwerk (of opvangnetwerk, voor wie die eerste term als onbetamelijk zou zien!) zou goed in lijn zijn met de theologie van Althaus-Reid. De kerk zegt dan helder 'nee!' tegen het hele systeem van de gevestigde orde, die kwetsbaren verplettert. Het kerkasiel voldoet aan diverse kenmerken van burgerlijke ongehoorzaamheid. Het is een publieke actie met een hoog getuigend gehalte, waarbij de wet op z'n zachtst gezegd 'creatief' wordt gebruikt. Het gaat in tegen heersende normen over het Nederlandse migratiebeleid. Alleen is er voor diegenen die meewerken aan het kerkasiel weinig aan (juridische) consequenties om rekening mee te houden. Men handelt niet strafbaar. Het kerkasiel zit ergens in het grijze gebied rondom burgerlijke ongehoorzaamheid. Tegelijk is het als actie niet per se onbetamelijk. Ja, de norm wordt doorbroken en men neemt het op voor zeer kwetsbare mensen. Maar worden de macht en het systeem echt wezenlijk bevraagd, of wordt slechts gevraagd om één uitzondering? En houden de kerken ook zichzelf een spiegel voor? Juist het feit dat het kerkasiel de status quo niet écht bedreigt, verklaart waarom het zo breed gesteund wordt.

Gods zegen over polyamorie

In Vrijburg is onlangs gevierd dat veertig jaar geleden door de Remonstranten als eerste ook niet-heteroseksuele relaties kerkelijk werden ingezegend. De Kerkorde spreekt sindsdien, zoals gezegd, over 'levensverbintenissen', kortom 'ongeacht wie je liefhebt'. Het was geen daad van burgerlijke ongehoorzaamheid, maar wel degelijk een profetisch spreken en overschrijding van een breed aanvaarde norm. 'Twee mensen die ten overstaan van de gemeente of haar vertegenwoordigers beloven in liefde en trouw het leven met elkaar te zullen delen, kunnen over hun aldus aangegaan verbond in een kerkdienst de zegenbede laten uitspreken', schreven de Remonstranten destijds.⁴⁴ Daarmee doorbraken ze de norm, stonden ze kritisch tegenover de macht van zowel de overheid als de kerken, en stonden ze aan de zijde van een kwetsbare minderheid. Geen burgerlijke ongehoorzaamheid, maar wel degelijk baanbrekend.

Rosalie Israël, predikant van Vrijburg, vindt dat de kerken de opdracht hebben te blijven nadenken over wat nieuwe vormen van diversiteit betekenen: 'Er is geen enkele reden voor zelfgenoegzaamheid.' Maar onmiskenbaar is die er bij de Remonstranten wel in geslopen. Te vaak verwijst men trots naar het besluit van vier decennia geleden, alsof dat het eindpunt van de emancipatie was. Israël gaf in *Trouw* een aanzet voor discussie over het inzegenen van polyamoreuze relaties – dat zijn liefdesrelaties tussen meer dan twee personen. 'Een gesprek over relaties, en wat relaties zijn die het goede beogen. Mensen die het op een andere manier willen vormgeven lopen nu tegen maatschappelijke oordelen en juridische grenzen aan.'⁴⁵

Ze staat daarin niet alleen. Jan Berkvens, remonstrants predikant in Hoorn en Oude Wetering, schreef eerder al waardierend over het polyamoreuze leven van zijn moeder, predikante Christiane Berkvens. 'Ik kijk uit naar de eerste polyamoreuze liefde die ik van een zegen zou mogen voorzien. Vergezeld met een liefdevolle knipoog van boven!'⁴⁶ Zelf voegde

ik mijn stem aan dit geheel toe, met een pleidooi voor het inzegenen van polyamoreuze relaties in juli 2026.⁴⁷

Over argumenten pro en contra polyamorie kan men debatteren, uiteraard. Dat begint waarschijnlijk bij hoe je de Bijbel interpreteert. De complexiteit van de Bijbel als (literaire) tekst, ontstaan in een specifieke tijd en cultuur, maakt het lastig zonder meer te stellen dat hier harde leefregels in staan voor relatievormen die nu bestaan, maar destijds nog niet. Wel komt in de Bijbel een ethiek naar voren voor hoe mensen in relaties, ook liefdesrelaties, met elkaar zouden moeten omgaan. Met trouw, wederzijdse liefde, vrijwillige instemming, rechtvaardigheid en respect voor elkaars waardigheid als belangrijke kenmerken. Om die reden hebben de Remonstranten veertig jaar geleden gezegd: als twee mannen bij ons komen en een zegen vragen over hun liefde, waarin ze aangeven dat dit ook hun centrale waarden zijn, zien wij geen reden hen die zegen te onthouden. Daar komt bij dat je gedurende de bijbelse geschiedenis al allerlei normen ziet veranderen (onder andere die voor het huwelijk: eerst is polygamie normaal, later is het huwelijk nadrukkelijk een verbintenis van één man met één vrouw) en dat je dus de Bijbel geen recht doet, als je de toevallige status quo van tweeduizend jaar geleden onverkort oplegt aan onze eigen tijd. Interpretieren betekent dat je de bijbelverhalen in interactie brengt met je eigen tijd. Vanuit die manier van omgaan met de Bijbel, kan ik zelf niet anders dan concluderen dat ook polyamoreus levende mensen die Gods zegen willen vragen over hun relatie, van de kerk geen 'nee' mogen krijgen.

Het vraagstuk confronteert de Remonstranten hoe dan ook met een dilemma: heeft de inclusiviteit voor deze kerk ergens een principiële grens? En met Althaus-Reid in gedachten: zijn de Remonstranten alleen inclusief zolang dat binnen de maatschappelijk aanvaarde kaders past? Of durven ze ook 'onbetamelijk' te zijn? Het lijkt me goed als de Remonstranten het gesprek aangaan over het schrappen van het woordje 'twee' in het eerder genoemde artikel uit de Kerkorde. Daarmee is niet ineens de hele kwestie opgelost, maar ontstaat er wel ruimte voor predikanten en anderen om het theologische gesprek over polyamorie te voeren en om polyamoreuze relaties kerkelijk te zegenen. Zonder direct strijdig te handelen met de wet, kan wie dat wil wél een duidelijk profetisch geluid laten horen. Natuurlijk zal een predikant die staat in de traditie van burgerlijke ongehoorzaamheid zich ook nu al niet laten tegenhouden door één woord in de Kerkorde en zo een profetisch geluid laten horen in de samenleving, maar ook tegenover de Remonstranten zelf.

Polyamorie als casus laat zien waar de grens ligt tussen burgerlijke ongehoorzaamheid en profetische normdoorbreking. Om ruimte te creëren voor polyamoreuze mensen, hoeft geen wet te worden doorbroken. Net als veertig jaar geleden rond het zegenen van mensen van het gelijke geslacht. Toch is het nu anders. In de jaren tachtig volgden de Remonstranten de maatschappelijke ontwikkeling van emancipatie van homo's en lesbiennes, om daar vervolgens een katalysator in te zijn. Een dergelijk proces van groeiende emancipatie rond polyamorie is er niet. Dat creëert een kans om niet alleen het voortouw te nemen, maar ook echt een maatschappelijke norm te doorbreken. Dit onderstreept dat burgerlijke ongehoorzaamheid lang niet altijd nodig is om een getuigenis te geven en zo een onwenselijke situatie te corrigeren. Zo zeggen de Remonstranten bovendien dat maatschappelijke en wettelijke normen voor haar niet per se het laatste woord hebben.

Een volgende stap zou zelfs kunnen zijn, om je visie op het huwelijk volledig los te maken van de overheidseis dat er eerst een burgerlijk huwelijk gesloten moet zijn. Want de vraag is niet eens zozeer hoe polyamoreuze relaties gezegend kunnen worden. De achterliggende vraag is belangrijker: welke houding nemen de Remonstranten aan tegenover

maatschappelijke en wettelijke normen? Zijn die leidend, of gaat de kerk haar eigen gang en wacht zij niet op maatschappelijke acceptatie, zelfs niet als ze daarmee tegen de wet ingaat?

Een kerk voor wilden

In dit essay is activisme, en christelijk activisme, tamelijk positief besproken. Dat betekent niet dat er een simpel schema is van goed en slecht: aan de ene kant kwetsbaren en zij die het voor hen opnemen, aan de andere kant 'de macht'. Ook activistische bewegingen kennen hun manier van machtsuitoefening. En hun mechanismen van uitsluiting en marginalisering, op basis van eigen normen over wat goed is en wat 'onbetamelijk'. En omdat we het hier over *christelijke* activisten en bewegingen hebben, is er een extra risico dat men de eigen visie gaat vereenzelvigen met Gods visie. Ook dat laat zien, hoe belangrijk zelfreflectie is voor dit soort idealistische bewegingen. Dit is ook wat Tjaard Barnard aankaartte in zijn reactie op het kerkasiel: wie bepaalt eigenlijk wat onrecht is? En in het verlengde daarvan: wie bepaalt dat een misstand zó groot is, dat burgerlijke ongehoorzaamheid geoorloofd is? Als activist beweeg je in een wereld en speelveld waarin objectiviteit niet bestaat. En waarin je niet alleen kritisch kijkt naar macht, maar ook naar jezelf en je overtuigingen en de machten die daar, in jezelf, om voorrang strijden.

Deze zelfkritische geest is er gelukkig vaak onder activisten. Op de mooiste en meest creatieve manier zie ik dat op dit moment vertolkt door de band IJSLAND. Dit is een samenwerking van de rappers Sef en Abel, de voorman van de punkband Hangyouth. Ze maken activistische en ronduit anarchistische muziek. De twee albums van IJSLAND zijn klassieke protestmuziek met veel heilige woede en een flinke vleug bezinning. In veel nummers gaat het duo het maatschappelijk systeem te lijf, waarin geld en bedrijven en technologie domineren:

'News flash: ellende is niet nieuw
Alleen geïnstitutionaliseerd, geregisseerd en opgedeeld
Soort genationaliseerd, wat mij niet raakt, wat mij niet deert
State of mind, maar pijn is universeel, alleen ongelijk gedistribueerd'

Dit nummer eindigt met de verzuchting: 'Yeah, dit is een kerk voor wilden'. De bestaande kerken, inclusief de Remonstranten, bieden een comfortabele plaats aan de beschaafden, de fatsoenlijken. En dat is een goede zaak, maar tegelijk is het verontrustend dat meer activistisch ingestelde mensen, ook christenen, in de muziek van IJSLAND meer hun 'kerk', hun plek van zingeving, herkennen dan in de kerken in ons land. Ze missen in de kerken het profetische geluid, dat zich in woord en daad uitspreekt tegen onrecht. En regelmatig klinken er signalen, dat een deel van de Remonstranten behoefte heeft aan meer 'sociaal activisme' van hun kerk.⁴⁸ De 'nieuwe' Remonstrant Johan Lock wenste de Remonstranten 'lef' toe 'om dingen eens totaal anders te doen'.⁴⁹

De twee casussen in dit essay laten goed zien dat profetisch spreken, burgerlijke ongehoorzaamheid en 'onbetamelijkheid' niet altijd samenvallen. De discussie over polyamorie, die centraal zal staan in *AdRem* in oktober 2026, laat zien dat heersende normen

kritisch en confronterend bevraagd kunnen worden, zonder dat hier een wet voor hoeft te worden overtreden. Het kerkasiel gebruikt de wet oneigenlijk en voldoet mede daarom veel sterker aan de criteria voor burgerlijke ongehoorzaamheid.

In de Remonstrantse traditie is er die hang naar vrijheid en eigenzinnigheid, maar ook een nadruk op overleg, redelijkheid en een gouvernementele instelling. Voor individuele remonstranten is er veel ruimte om actief te zijn, ook met burgerlijke ongehoorzaamheid. De kerk zal echter als eerste impuls hebben om te vertrouwen op de overheid en haar organen en om bij misstanden die overheid aan te spreken. En het is uiteraard ook geen *must* om buiten de wettelijke lijntjes te kleuren. Wel zou het de Remonstranten, denkend aan Rasors betoog, goed doen zich meer bewust te zijn van die situaties waarin ‘fatsoen’, redelijkheid en aanpassing aan de bestaande cultuur het nastreven van gerechtigheid in de weg staan.

Hier hoort zelfkritiek bij, ook bij de Remonstranten. Welke machtspositie heeft zij als kerk? Welke mogelijke mechanismen van uitsluiting bestaan er? En hoe worden intern de machtsverhoudingen in stand gehouden of zelfs machtsverschillen opgeroepen? Een kerk kan ‘tegenover de macht staan’, maar moet ook altijd kritisch naar zichzelf blijven kijken.

Een ‘kerk voor wilden’ zijn betekent niet dat ongehoorzaamheid een doel op zich wordt, of dat onbetamelijkheid altijd goed is. Het betekent dat je ruimte maakt voor mensen die buiten allerlei kaders vallen, om er volledig bij te horen. Het houdt een openheid in naar wat anders is – en naar de mogelijkheid dat oude vanzelfsprekendheden hierdoor komen te vervallen. Als kerk kun je je maatschappelijke stem verheffen; je kunt asielzoekers opvangen; je kunt één woord uit je kerkorde halen. En ja, je kunt zelfs de grenzen van de wet zoeken en als het echt moet overschrijden.

Dankwoord

Mijn dank gaat allereerst naar het Arminius Instituut. Toen ik me daar ruim twee jaar geleden meldde, had ik niet direct verwacht met open armen ontvangen te worden. Een katholiek, die in het toelatingsgesprek eerlijk aangeeft altijd wel een beetje katholiek te zullen blijven en vermoedelijk nooit honderd procent exclusief ‘team remonstrant’ te worden... Ik ervoer mijn *pitch* eigenlijk als het tegenovergestelde van een verkooppraatje. Ik was dus blij toen er vanuit de opleiding een zeer positieve reactie kwam. Ook daarna, toen ik eerst bij het Landelijk Bureau kwam te werken en daarna in een remonstrantse gemeente, heb ik telkens warmte mogen ervaren. Ik dank alle opleidingdocenten, dat ze de lat hoog hebben gelegd, hoger dan ik gewend ben, om me zo in een heel gericht programma van twee jaar voor te bereiden op alles wat bij dit ambt hoort. En ik dank alle studenten: het was leuk en ontspannen samenwerken. Soms leidde dat tot onverwachte vriendschappen, die mijn horizon hebben verruimd op manieren die ik vooraf niet had kunnen bedenken.

Ik spreek niet over mijn weg naar het predikantschap in termen van ‘roeping’. In katholieke kringen zegt men, dat een roeping is bevestigd als deze in de loop van de tijd, en uiteindelijk door de kerk zelf, wordt bevestigd. Zo leerde ik van mijn peter, die diaken is, en al heel lang een vriend – en die me bijzonder genoeg ook op mijn huidige weg weer heeft gesteund. Ik heb me de afgelopen vijftientwintig jaar regelmatig afgevraagd of ik een ‘roeping’ heb om te werken in de kerk, maar uiteindelijk heb ik die vraag losgelaten. Nu ik de stoute schoenen heb aangetrokken en dat pad ben ingegaan, ervaar ik wel bevestiging.

Daarnaast wil ik de mensen om mij heen bedanken, in de bubbeltjes waarin ik me beweeg. In de Veenkerk in Amersfoort heb ik gezien hoe een kerk relevant en waardevol kan zijn, midden in een seculiere nieuwbouwwijk, voor mensen van alle leeftijden. In theatersetting, met een liturgie die moderne middelen combineert met eeuwenoude vormen. Hier heb ik de schoonheid en eigentijdsheid van protestants vieren opnieuw leren waarderen. En hier mocht ik in december 2024 voor het eerst voorgaan. Ik dank de twee Twentse gemeenten, Remonstrants en Doopsgezind, voor het vertrouwen dat ze me gaven om hun voorganger te zijn. Met alle ‘vlieguren’ daar, heb ik veel meer geleerd over predikantschap dan in bijna tien jaar theologie- en predikantsopleiding.

Van onschatbare waarde in deze wending in mijn leven zijn de mensen met wie ik Christelijk Collectief heb opgezet: Eline, Thirza, Janneke, Geke, Jennifer en Chris. Ook diverse bewoners van het Jeannette Noëlhuis hielpen mij om de (katholieke) anarchist in mij verder te ontdekken. En uiteraard de vele anderen uit deze prachtige wereld. Dankzij hen ben ik veel beter gaan beseffen dat er voor iemand als ik wél plaats is in de kerk. Ik had de hoop bijna opgegeven. Iedereen heeft een gemeenschap nodig die een thuis is. Dit is mijn kerk.

Tot slot wil ik mijn dank uitspreken voor mijn gezin, Emmy, Daan en Ethan. Het is vast leuk, om iemand als man of vader te hebben die continu nieuwsgierig is en telkens nieuwe dingen wil ontdekken. Maar vast ook weleens een uitdaging. Deze opleiding, naast een fulltime baan en een bestaan als activist, valt in die laatste categorie. Ik probeer niet de man te zijn die op zondag het vlees snijdt. En als ik onbescheiden mag zijn: volgens mij lukt dat aardig. Zij zijn mijn veilige plek. Ik hoop dat dit nog lang zo blijft.

Remco van Mulligen, 28 augustus 2026

Literatuur

- Althaus-Reid, Marcella, *Indecent theology. Theological perversions in sex, gender and theology* (Routledge 2000).
- Barnard, Tjaard, Jan Berkvens, Esther van der Panne en Michel Peters ed., *Mijn God* (Utrecht: Remonstranten, 2024).
- Barnard, Tjaard, 'Remonstrantie: banier of steen des aanstoots', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 92-105.
- Bosman, Mijnke, Johan Goud en Marius van Leeuwen ed., *Een weg van vrijheid. Reflecties bij de nieuwe remonstrantse belijdenis* (Meinema, Zoetermeer, 2006).
- Burg, Wibren van der, 'De scheiding van kerk en staat: een vaak miskend ideaal', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 156-168.
- Christoyannopoulos, Alexandre, *Christian anarchism. A political commentary on the Gospel* (Imprint Academic: 2011).
- Cossee, E.H., Th.M. van Leeuwen en M.A. Bosman-Huizinga, *De Remonstranten* (Kampen: Kok, 2000).
- Dear, John, *Het sacrament van ongehoorzaamheid* (ongepubliceerde vertaling door Remco van Mulligen van het in 2022 uitgegeven *The sacrament of civil disobedience*).
- Heering, G.J., *De zondeval van het christendom. Een studie over christendom, staat en oorlog* (Utrecht: Bijleveld, 1981).
- Heering, G.J., 'De kerk als maatschappelijk geweten'.
- Heering, G.J., *De remonstranten. Gedenkboek bij het 300-jarig bestaan der Remonstrantsche Broederschap* (Leiden: Sijthoff, 1919).
- Holtzapffel, Koen, 'Over keuzevrijheid, gekozen worden en geroepen zijn', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 129-134.
- Junte, Martijn, *De moeite waard om door te geven. De remonstrantse traditie aan het begin van de 21ste eeuw* (Amsterdam: VU University Press, 2017).
- Kerkorde. Beginselvergadering van de Remonstrantse Broederschap (online te raadplegen via: <https://www.remonstranten.nl/wp-content/uploads/2026/05/Kerkorde-laatste-aanpassing-2025.pdf>).
- Knoppers, Foeke, 'Want God had de wereld zo lief...', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 121-128.
- Leeuwen, Marius van, 'De erfenis van Arminius', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 23-34.
- Panne, Esther van der, 'Mijn God trouwt ook homo's', *DNK: Documentatieblad Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* 44.94 (2021) 53-75. Online te raadplegen via: <https://www.aup-online.com/content/journals/10.5117/DNK2021.94.003.VAND;jsessionid=-IXi0ohE8XuFPMUfgXfcQfDIXWlb-edrROviwUVJ.auplive-10-240-14-42>.
- Rasor, Paul, *Reclaiming prophetic witness. Liberal religion in the public square* (Skinner House Books, 2013).

- Rasor, Paul, *Geloof zonder zekerheid. Vrijzinnige theologie in de 21^e eeuw* (Skandalon Uitgeverij, 2016).
- Vries, Marthe de, 'Vierenveertig handtekeningen', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 35-51.
- Vuyk, Simon, *Het einde der Remonstranten. Arminius als mythe* (Utrecht: Uitgeverij Kok, 2012).

Mediabronnen

- 'Een statement!', *AdRem* (2025.1) 24-28.
- 'Kerkasiel. Doorlopende kerkdienst in Kampen', *AdRem* (2025.1) 28-29.
- 'Kerkasiel in de reprise', *AdRem* (2025.2) 29.
- Adriaanse, Rachel, 'De troost van het (kleine) verzet', *AdRem* (2024.8) 14-15.
- Baarsen, Arend van, 'De toetredingsmotieven van nieuwe leden en vrienden', *AdRem* (2018.01) 18.
- Barnard, Tjaard, 'Neomoralisme', *AdRem* (2025.1) 15.
- Barnard, Tjaard, 'Van terughoudend naar steeds uitgesprokener', *AdRem* (2025.6) 8-9.
- Berg, Kim de, 'Ik ben meer een Maria', *AdRem* (2023.7) 4-7.
- Berkvens, Jan, 'Polyamorie', *AdRem* (juli/ augustus 2019). Online te vinden op: <https://www.remonstranten.nl/adrem/jaargang-2019/juli-augustus-2019/column-polyamorie/>.
- Mulder, Jelmer, 'Bij de Remonstranten rust sinds 40 jaar de zegen op homorelaties. 'Ongestraft mag liefde bloeien'', *Trouw* (9 augustus 2026), online te vinden op: <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/bij-de-remonstranten-rust-sinds-40-jaar-de-zegen-op-homorelaties-ongestraft-mag-liefde-bloeien~b9ed9189/>.
- Mulligen, Remco van, 'Hoe Dorothy Day mijn leven op z'n kop zette – en vaste grond gaf', *'n Korrel Zout* (februari 2026) 13-14.
- Mulligen, Remco van, 'Kerkasiel moet stoppen', geschreven op LinkedIn op 10 juli 2026: https://www.linkedin.com/posts/remcoschrijft_kerkasiel-activity-7480336614536220672-972P/.
- Mulligen, Remco van, 'Polyamoreuze relaties inzegenen? Natuurlijk!', geschreven op LinkedIn op 20 juli 2026: https://www.linkedin.com/posts/remcoschrijft_polyamorie-activity-7487737312697540608-jB4R/.

Noten

-
- ¹ Ik heb daar meer over geschreven in: Remco van Mulligen, 'Hoe Dorothy Day mijn leven op z'n kop zette – en vaste grond gaf', *'n Korrel Zout* (februari 2026) 13-14.
- ² Rachel Adriaanse, 'De troost van het (kleine) verzet', *AdRem* (2024.8) 14-15.
- ³ Naar de Remonstrantse geloofsbelijdenis uit 2006: <https://www.remonstranten.nl/wiki/geloof/belijdenis/>.
- ⁴ John Dear, *Het sacrament van ongehoorzaamheid* (nog ongepubliceerde vertaling door Remco van Mulligen van het in 2022 uitgegeven *The sacrament of civil disobedience*), 6.
- ⁵ Dear, *Het sacrament van ongehoorzaamheid*, 49-50.

-
- ⁶ Dear, *Het sacrament van ongehoorzaamheid*, 15.
- ⁷ Dear, *Het sacrament van ongehoorzaamheid*, 17.
- ⁸ Dear, *Het sacrament van ongehoorzaamheid*, 101-103.
- ⁹ Alexandre Christoyannopoulos, *Christian anarchism. A political commentary on the Gospel* (Imprint Academic: 2011), 30vv, 65.
- ¹⁰ Christoyannopoulos, *Christian anarchism*, 148-155.
- ¹¹ Christoyannopoulos, *Christian anarchism*, 161-163.
- ¹² Marcella Althaus-Reid, *Indecent theology. Theological perversions in sex, gender and theology* (Routledge 2000), 1.
- ¹³ Althaus-Reid, *Indecent theology*, 76.
- ¹⁴ Althaus-Reid, *Indecent theology*, 39.
- ¹⁵ Althaus-Reid, *Indecent theology*, 192-194.
- ¹⁶ Tjaard Barnard, Jan Berkvens, Esther van der Panne en Michel Peters ed., *Mijn God* (Utrecht: Remonstranten, 2024) 7-8.
- ¹⁷ Via Radicala, 'Onze identiteit': <https://viaradicala.nl/over-ons/>.
- ¹⁸ Marius van Leeuwen, 'De erfenis van Arminius', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 26-29.
- ¹⁹ E.H. Cossee, Th.M. van Leeuwen en M.A. Bosman-Huizinga, *De Remonstranten* (Kampen: Kok, 2000) 18.
- ²⁰ Marthe de Vries, 'Vierenveertig handtekeningen', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 37-38.
- ²¹ Tjaard Barnard, 'Remonstrantie: banier of steen des aanstoots', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 93.
- ²² Simon Vuyk, *Het einde der Remonstranten. Arminius als mythe* (Utrecht: Uitgeverij Kok, 2012) 14-18.
- ²³ Vuyk, *Het einde der Remonstranten*, 27.
- ²⁴ Foeke Knoppers, 'Want God had de wereld zo lief...', in: Koen Holtzapffel en Marius van Leeuwen ed., *De Remonstrantie 400 jaar. Ontstaan, historie, actualiteit* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010) 122-123.
- ²⁵ Barnard, 'Van terughoudend naar steeds uitgesprokene'.
- ²⁶ Martijn Junte, *De moeite waard om door te geven. De remonstrantse traditie aan het begin van de 21ste eeuw* (Amsterdam: VU University Press, 2017) 216-217.
- ²⁷ Junte, *De moeite waard om door te geven*, 95.
- ²⁸ Esther van der Panne, 'Mijn God trouwt ook homo's', *DNK: Documentatieblad Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* 44.94 (2021) 53-75. Online te raadplegen via: <https://www.aup-online.com/content/journals/10.5117/DNK2021.94.003.VAND;jsessionid=IXi0ohE8XuFPMUfgXfcQfDIXWlb-edrROviwUVJ.auplive-10-240-14-42>.
- ²⁹ Kerkorde. Beginselvergadering van de Remonstrantse Broederschap (online te raadplegen via: <https://www.remonstranten.nl/wp-content/uploads/2026/05/Kerkorde-laatste-aanpassing-2025.pdf>).
- ³⁰ Paul Rasor, *Geloof zonder zekerheid. Vrijzinnige theologie in de 21^e eeuw* (Skandalon Uitgeverij, 2016) 14.
- ³¹ Rasor, *Geloof zonder zekerheid*, 40-57.
- ³² Rasor, *Geloof zonder zekerheid*, 210-211.
- ³³ Rasor, *Geloof zonder zekerheid*, 220.
- ³⁴ Rasor, *Geloof zonder zekerheid*, 143.
- ³⁵ Paul Rasor, *Reclaiming prophetic witness. Liberal religion in the public square* (Skinner House Books, 2013) 35vv.
- ³⁶ Rasor, *Reclaiming prophetic witness*, 76-80.
- ³⁷ Rasor, *Reclaiming prophetic witness*, 91vv.
- ³⁸ 'Een statement!', *AdRem* (2025.1) 24-28.
- ³⁹ 'Kerkasiel. Doorlopende kerkdienst in Kampen', *AdRem* (2025.1) 28.
- ⁴⁰ 'Kerkasiel. Doorlopende kerkdienst in Kampen', *AdRem* (2025.1) 29.
- ⁴¹ Tjaard Barnard, 'Neomoralisme', *AdRem* (2025.1) 15.
- ⁴² 'Kerkasiel in de reprise', *AdRem* (2025.2) 29.
- ⁴³ Remco van Mulligen, 'Kerkasiel moet stoppen', geschreven op LinkedIn op 10 juli 2026: https://www.linkedin.com/posts/remcoschrijft_kerkasiel-activity-7480336614536220672-972P/.
- ⁴⁴ Jelmer Mulder, 'Bij de Remonstranten rust sinds 40 jaar de zegen op homorelaties. 'Ongestraft mag liefde bloeien'', *Trouw* (9 augustus 2026), online te vinden op: <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/bij-de-remonstranten-rust-sinds-40-jaar-de-zegen-op-homorelaties-ongestraft-mag-liefde-bloeien~b9ed9189/>.
- ⁴⁵ Mulder, 'Bij de Remonstranten'.

⁴⁶ Jan Berkvens, 'Polyamorie', *AdRem* (juli/ augustus 2019). Online te vinden op:

<https://www.remonstranten.nl/adrem/jaargang-2019/juli-augustus-2019/column-polyamorie/>.

⁴⁷ Remco van Mulligen, 'Polyamoreuze relaties inzegenen? Natuurlijk!', geschreven op LinkedIn op 20 juli 2026:

https://www.linkedin.com/posts/remcoschrijft_polyamorie-activity-7487737312697540608-jB4R/.

⁴⁸ Arend van Baarsen, 'De toetredingsmotieven van nieuwe leden en vrienden', *AdRem* (2018.01) 18.

⁴⁹ Kim de Berg, 'Ik ben meer een Maria', *AdRem* (2023.7) 7.